

kao buran, prevrtljiv period pun emocionalnog naboja, a kraljev lik poprimio je epitete *megalomana bez talenta*. Međutim, neosporna je i činjenica kako je Tomašević ujedno i nesrećnik historijskog konteksta u koji ga je nemilorsdno bacila prevrtljiva bujica historijskih zbivanja, točak historije od njegova je leđa razbio gotovo stoljetna osmanska nastojanja za osvajanjem prostora srednjovjekovne Bosne. Pad Bosanske države 1463. godine u dosadašnjoj historiografiji bio je predmet svakojakih kvazinaučnih interpretacija od istraživača koju su tjerajući vodu na svoj mlin, slijepo slijedili političku ideologiju svoje svakodnevnice, te takvim postupcima prouzrokovali velike štete po proučavanje bosanskog srednjovjekovlja. Svaka ponovna revalorizacija izvorne podloge i historiografskih konstrukcija koja će svoj etički kodeks cijediti iz Tacitove *sine ira et studio*, te na takvim fundamentalnim shvatanjima temeljiti svoja istraživanja, uvijek je hvale vrijedan potez, kojeg trenutno dijagnosticiramo u metodološkom ambijentu ovog zbornika.

ENES DEDIĆ

**Miroslav Palameta – Miro Raguž –
Marinko Šutalo, *Tajna Boljuni* | *The
Mystery of Boljuni*, Stolac, 2012,
170 str.**

Posljednjih godina obnovljen je i stalno raste interes za bosanske i humske srednjovjekovne nadgrobne spomenike – stečke. Historiografija o stećcima je od sredine 20. stoljeća načinila krupne korake u istraživanju srednjovjekovne sepulkralne umjetnosti na prostoru Bosne i Hercegovine. Uložen je ogroman napor kako bi se precizno i detaljno obradili

problemi i savladali izazovi kompleksne naučne metodologije. Ponajprije zahvaljujući entuzijazmu Šefika Bešlagića, najistaknutijeg predstavnika u nizu uglednih naučnika koji su se bavili istraživanjem stećaka, došlo se do novih i dragocjenih spoznaja. Pored njega, neizostavna su imena prve generacije: Kosta Hörmann, Ćiro Truhelka, Vid Vuletić-Vukasović kojima možemo pridružiti i Vladislava Skarića, zatim poslijeratne (nakon 1945.) predvođene Šefikom Bešlagićem, uz kojeg ubrajamo Alojza Benca, Marka Vegu, Marian Wenzel, Nadu Miletić, Đuru Baslera i Pavu Anđelića, do današnje koju čine Miroslav Palameta, Lidija Fekeža, Dubravko Lovrenović, Esad Kurtović, Emina Zečević i drugi. Osim ovih, prisutni su pristupi obojeni amaterskim, senzacionalističkim i dnevopolitičkim simplifikacijama koji prostor nalaze u dnevnoj štampi i na internetu žanrovski pripadajući parahistoriografiji.

Krugu naučne historiografije pripada monografija *Tajna Boljuni* – djelo nastalo angažmanom stručnjaka različitih usmjerenja. Miroslav Palameta je univerzitetski profesor na Filozofskom fakultetu u Splitu, a duži niz godina bavi se izučavanjem ukrasnih motiva na stećcima i autor je većeg broja radova koji tematiziraju umjetnost srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika. Pored njegovog tekstualnog dijela ne treba zanemariti trud ostale dvojice saradnika Mire Raguža i Marinka Šutala zaduženih za dizajn i fotografiju. Njihovom zaslugom ova knjiga je dobila jedinstveni, sa drugim publikacijama neuporedivi fotografski prilog. Objavljivanje monografije na dva jezika (hrvatskom i engleskom) umjetnost stećaka čini pristupačnom širem čitalačkom krugu.

Autorski tim okupljen oko ove publikacija uspješno je predstavio jednu od najznačajnijih nekropola Hercegovine. Riječ je o

stećcima koji se nalaze na lokalitetu Boljuni, lociranoj petnaest kilometara jugozapadno od Stoca. Nije slučajno što je iz većeg broja mjesta na kojima se nalaze stećci odabrana upravo ova nekropola. Naime, područje Stoca pripada umjetničkoj školi izrade stećaka koja se rasprostirala na području današnje istočne Hercegovine i pored Boljuna, obuhvata nekropole (da izdvojimo samo najznačajnije) Nekuk – Tanoge, Bitunja – Zabrđe, Burmazi, Gornje Hrasno, Opličići, Vranjevo Selo i dr. Na ovom području su nastali spomenici izuzetne estetske vrijednosti i visokih umjetničkih dostignuća. Nekropola Boljuni sadrži 273 spomenika, raspoređenih u dvije skupine, što je na mapi srednjovjekovnih bosanskih i humskih nekropola svrstava u sami vrh. Svi spomenici, skoro bez izuzetka, orijentirani su u pravcu istok-zapad. Prema važećoj klasifikaciji oblika stećaka, nekropolu sačinjava 177 sanduka, 78 ploča, 14 sljemenjaka i 4 križa, a u neposrednoj blizini ustanovljeno je postojanje srednjovjekovne crkve. Više od trećine stećaka je ukrašeno, što je svrstava među nekropole sa najvećim brojem ukrasa. Kao vrijeme najintenzivnije “izgradnje” boljunskog “grada mrtvih” uzima se sredina 15. stoljeća. Na osnovu ove okvirne datacije može se reći da Boljuni vremenski pripadaju starijoj generaciji nekropola. Prema tehnici izrade likovnih motiva i njihovim kompozicijama moguće je razlikovati starije spomenike od mlađih. Nekropola arheološki nije ispitana.

Naziv nekropole referira se na patronimik Bolun, odnosno na lično ime pokojnika-rodonačelnika, dok se u dubrovačkim arhivskim knjigama nalazi spomen “katuna Bolun”. Usmene predaje govore da je toponim Boljun u prošlosti obuhvaćao daleko šire područje. Pored brojčane zastupljenosti spomenika ova nekropola se ističe i rekordnim

brojem epitafa, odnosno natpisa na nadgrob-nim spomenicima na jednom mjestu – njih ukupno 20. Pokojnici koji počivaju na ovom srednjovjekovnom sakralnom prostoru pretežno su se bavili uzgojem i prodajom sitne stoke. Ako bi imovno stanje pokojnika mjerili veličinom, kvalitetom izrade i bogatstvom motiva ovih spomenika, onda bi mogli zaključiti da je riječ o imućnom društvenom sloju. To ne bi trebalo čuditi s obzirom da je od sredine 14. stoljeća ovaj kraj bio uvezan u nove, intenzivnije privredne tokove prouzrokovane političkim, teritorijalnim i ekonomskim uzdizanjem srednjovjekovne bosanske države.

Kako bi imali jasniju predstavu o današnjem stanju nekropole, korisno bi bilo vratiti se pedesetak godina unazad kada je bila skrivena od očiju javnosti. Značaj i ljepotu boljunske nekropole među prvima je, sada davne 1959. godine, otkrio najplodniji istraživač stećaka Šefik Bešlagić, čije kompleksno naučno djelo tek treba primjereno valorizirati. On je preporučio tadašnjoj Državnoj komisiji da se pobrine o stećcima ovog lokaliteta i najzaslužniji je da se nekropola sačuvala u stanju kakvog danas zatičemo. Kada su počeli preventivni radovi s ciljem da se izvrši sanacija ovih vrijednih spomenika koji su se tada nalazili u teškom stanju Bešlagić je zatekao nimalo zadovoljavajući prizor. On kaže: “Zatečeno stanje nekropole bilo je vrlo teško. Kroz istočnu grupu stećaka prolazio je seoski put (...) [koji] je ograđen dosta visokim suhozidom (...) uz [koji] je ugrađeno nekoliko stećaka, a preko njih navaljene gomila kame-na i trnja. (...) Ispod same nekropole nalazi se “grčki” bunar Neveš. (...) Oko bunara se poji stoka i peru se haljine. Stoka se zadržava oko stećaka, a vatre za otkuhavanje haljina lože se uz same stećke. (...) Neki su stećci prevaljeni, neki su skliznuli sa svog ležišta, neki su opet

nagnuti, djelimično utonuli u zemlju, ili su pomaknuti sa svog prvobitnog mjesta. Nekoliko ih je znatno okrnjeno, ima ih napuklih i počađalih ili na drugi način oštećenih. (...) [dok je dio] znatno zarastao u trnovito grmlje i svakovrstan korov.” Ovo je, manje-više, slika tadašnjeg stanja drugih nekropola u Bosni i Hercegovini čiji je stepen ugroženosti varirao. Za razliku od 50-tih godina prošlog stoljeća kada je Šefik Bešlagić predvodio radove oko uređenja nekropole, današnja situacija je povoljnija mada bi se, s obzirom na značaj koji ima, mogle poduzeti dodatne mjere u cilju njene kvalitetnije zaštite.

Natprosječna ukrašenost boljunskih spomenika uslovlila je potrebu preciznije kategorizacije njezinih stećaka. Među najčešće i najreprezentativnije motive spadaju povijene linije s trolistima, motiv rozete u više varijanti, plastične vrpce, razne bordure, križevi, polumjeseci, figuralne predstave ljudi i životinja, kao i scene lova na jelena i posmrtna kola. Karakteristika ove nekropole su pseudoheraldički motivi štita i mača koji zauzimaju središnje mjesto na reljefnoj kompoziciji boljunskih stećaka. “Rukopis” ovih motiva pripada dvojici najaktivnijih majstora: Grubaču i Semoradu. Njihova imena sadržana su i na epitafima ove nekropole. Njihove klesarske sposobnosti došle su do izražaja u odličnom slikovnom materijalu u knjizi koji je mogao nastati samo u određeno doba dana kada je položaj sunca i prelom svjetlosnih zraka bio najpovoljniji, kako bi se iz pravog ugla, uz kombinaciju svjetlosti i sjene izvukla maksimalno vidljiva reljefna kompozicija. Rezultat toga su fotografije rijetko videne ljepote iz kojih na površinu iskrsavaju detalji koji bi posjetiocu nekropole bili teško uočljivi. Značaj ovog efekta postaje veći kada se pokuša rekonstruirati svjetonazor i mentalitet srednjovjekovnog

čovjeka koji je u njihovom prizoru mogao prepoznati vidljivu stvarnost koja se manifestirala u onu višu, nadzemaljsku i nevidljivu. Upravo na ovoj, sveprisutnoj biblijskoj razini, nastajale su predstave na boljunskim stećcima koje su u velikoj većini anticipirale nadzemaljska iskustva. Selekcija spomenika je vršena veoma pažljivo, a rednim brojevima su označavani stećci predstavljeni u knjizi. Kartografski materijal koji je nužni pratilac ovako koncipirane monografije omogućava zainteresiranom posjetiocu da vrlo lahko pronade odgovarajući spomenik.

Knjiga “Tajna Boljuni” svojim tekstom, koji je mogao biti i opširniji, te posebno jedinstvenim slikovnim materijalom, nudi mogućnost da se najizrazitiji umjetnički fenomen bosanskog srednjovjekovlja, na primjeru ove humske nekropole, estetski (d)oživi. Ova bogato ilustrirana knjiga postavila je visoke standarde koje bi trebale slijediti i druge publikacije slične sadržine. Ohrabrujemo autore monografije da nastave uspješno započeti posao i da čitalačku publiku obraduju knjigom o nekoj drugoj nekropoli. Sa komparativnog stajališta posebno bi zanimljivo bilo vidjeti nekropolu koja pripada nekoj drugoj umjetničkoj školi klesanja stećaka.

Koncept monografije nudi zainteresiranom čitaocu polazište da ovu vrstu umjetnosti, koja se odnosi na period samog kraja srednjeg vijeka promotri očima srednjovjekovnog čovjeka. Današnje oživljeno zanimanje za oblike, motive, natpise i stećke općenito, možda je najbolji dokaz o njihovoj univerzalnoj, nadvremenskoj ljepoti. Njeno porijeklo se veže za tradicionalno ishodište u čijem temelju počiva sveta umjetnost koja je svojedobno bila pronositelj Zbilje, ljepote i smisla. Nekropola Boljuni je upravo izdanak tradicionalne umjetnosti koja je u stalnoj potrazi kako da izrazi svetost i ljepotu,

toliko snažnu da je, i drukčije senzibiliziran, moderni čovjek može snažno osjetiti.

Iako je materijal koji je prezentiran u knjizi veoma detaljno obrađen, on uz svoju opširnu analitičku notu, koja se doduše najviše odnosila na vanjske karakteristike spomenika, nije dopustio da se prodre u njegove najskrivenije dubine. Stoga se, unatoč svemu rečenome, može u potpunosti prihvatiti naslov ove publikacije *Tajna Boljuni*, s naglaskom na riječi *tajna*. Stećci su svojom pojavom predstavljali umjetničko djelo čiji je oblik u potpunom skladu sa njegovom funkcijom, značenjem i svrhom. Njegova prisutnost, kao neke vrste međusvijeta ili spone zemaljskog i nebeskog djelimično raskriva predstava Dantea o umjetničkom djelu koju je on sročio sintagmom *superne cose dell'eternale gloria* (vrhunška stvar vječne slave).

NEDIM RABIĆ

Љиљана Шево, Црква Рођења светог Јована Претече у Стоном Београду, Арт принт, Бања Лука, 2011, 254 стр.

Књига проф. др Љиљане Шево *Црква Рођења светог Јована Претече у Стоном Београду* проистекла је из ауторкиног вишегодишњег бављења српском уметношћу XVIII века, које је, поред низа студија, резултирало и недавно објављеном капиталном синтезом *Српско зидно сликарство 18. вијека у византијској традицији*. Та опсежна студија, која по ширини захвата, обиљу публиковане грађе и новим и свежим закључцима свакако представља један од најзначајнијих доприноса истраживањима српске уметности послевизантијског периода, послужила је др Шево

као драгоцену полазну тачку у писању нове књиге – монографске студије посвећене цркви Рођења светог Јована Претече у Стоном Београду (Секешфехервару) у Мађарској.

Будући одлично обавештена о историјским и уметничким приликама у српском и балканском сликарству XVIII столећа, обележеним прожимањима старијег наслеђа, чврсто везаног за византијске традиције, и снажних продора барокне уметности, ауторка је овога пута своја научна интересовања усмерила ка тумачењу богатог и разноврсног уметничког наслеђа стонобеоградске цркве. Поред архитектуре споменика, зидних слика и иконостасне преграде, та баштина обухвата и низ икона, рукописа и других уметничких предмета од којих се неки и даље чувају у самој цркви док су други пренесени у Музеј православне епархије будимске у Сентандреји.

Опсежна монографија, која обухвата преко 250 страна, садржи расправни и каталожки део (расправни део књиге у потпуности је преведен на енглески језик), а прикључен му је богат илустративни материјал сачињен од цртежа и архитектонских планова храма као и сто тридесет црнобелих и колор фотографија (истина, не увек уједначеног квалитета). Полазећи од замисли да православни храм у Стоном Београду представи у целини – као архитектонско остварење, значајан ансамбл зидног сликарства и иконописа, богату ризницу богослужбених предмета, али и као важан беоцуг историјског трајања Срба у Угарској – Љиљана Шево је расправни део монографије поделила на следећа, логично и јасно заокружена поглавља: Увод (3–10), Историја (11–32), Архитектура (33–46), Зидно сликарство